

راهبردهای استحکام اقتصادی نظام سیاسی اسلام از منظر آیت‌الله محمد علی شاه‌آبادی (ره)

غلامرضا جمشیدیها^۱، سیدمحمدجواد قربی^۲

چکیده

نظام سیاسی اسلام برای تعالی نیازمند توجه به اقتصاد است و ساختارهای اقتصادی در حکومت باید در برابر آسیب‌ها، تهدیدات و چالش‌ها مستحکم شوند؛ از این رو، تبیین روندهای استحکام‌بخشی به نظام اقتصادی در حکومت اسلامی امری راهبردی است و آیت‌الله شاه‌آبادی (ره) به عنوان یکی از متفکران اسلامی در قرن اخیر، ایده‌های نوینی در حوزه الگوی بومی اقتصاد اسلامی ارائه داده است و به همین دلیل، این مقاله تلاش دارد با بهره‌گیری از روش تحلیلی-توصیفی و مطالعات کتابخانه‌ای به این سوال پاسخ دهد؛ راهبردهای استحکام اقتصادی نظام سیاسی اسلام از منظر آیت‌الله محمدعلی شاه‌آبادی کدامند؟ یافته‌های مقاله نشان می‌دهد که مهمترین تأکید ایشان در کتاب «شذرات المعارف»، توجه به سیاست عده و عده می‌باشد و در راستای تعالی در این سیاست‌های اقتصادی، وحدت و اخوت دینی لازمه پیشبرد اهداف اقتصادی است و در عرصه مالی، شرکت مخمس الگوی مطلوب نظام مالی-اقتصادی برآمده از آموزه‌های اسلامی است. برخی از ملزومات استحکام اقتصادی از منظر آیت‌الله شاه‌آبادی عبارت از: تقویت تولید داخلی، تعامل قوای عاقله و عامله، توجه به مقتضیات بومی و دینی در روندهای خرد و کلان اقتصادی، تبلیغ فرهنگ اقتصادی مطلوب، اولویت مصالح جمعی بر مصالح فردی در کنش‌های اقتصادی می‌باشد.

کلیدواژه‌ها: آیت‌الله محمدعلی شاه‌آبادی، استحکام اقتصادی، تولید ملی، اخوت دینی، سیاست عده و عده، شرکت مخمس، قوه عاقله و عامله، مصالح جمعی، مقتضیات بومی و دینی، فرهنگ اقتصادی.

۱. استاد علوم اجتماعی اسلامی دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران؛ تهران، ایران. gjamshidi@ut.ac.ir
۲. کارشناسی ارشد اندیشه سیاسی اسلام، پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی. ghorbi68@yahoo.com

۱. مقدمه و بیان مسئله

علمای شیعه همواره بر اساس وظیفه‌ای که برعهده دارند و آن هدایت و رهبری جامعه اسلامی در عصر غیبت در راستای احکام اسلام و موازین شرع است، اقدامات گوناگونی انجام داده‌اند. اما ذهنیت عمومی جامعه این است که وظایف و اقدامات عملی علما عموماً در مباحث خاص دینی، مثل برپایی مراسم دینی، وعظ و خطابه، امامت جماعت، پاسخ‌گویی به سؤالات و شبهات اعتقادی و شرعی مردم بوده است. از این رو، فعالیت‌های علمای شیعه در عرصه‌های خاص نظیر امور اقتصادی کمتر بیان شده و نسبت به نقش علمای شیعه در حفظ اقتصاد ملی اطلاعات کمی وجود دارد. این در حالی است که چون دین اسلام، دینی جامع است و برای همه عرصه‌های زندگی بشر برنامه دارد، طبیعتاً عالمان اسلامی که وظیفه تبلیغ دین و حراست از آموزه‌های دینی و اجرای آن در جامعه برعهده دارند، باید در عرصه‌های اقتصادی و اجتماعی نیز فعال باشند. در تاریخ معاصر ایران، که دوره هجوم نظامی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی غرب به این کشور است، همواره شاهد حضور مؤثر علمای شیعه در مقابله با این تهاجم‌ها هستیم. یکی از اقدامات علمای شیعه در مواجهه با هجوم اقتصادی نیز دفاع و حمایت از کار، تولید و سرمایه داخلی است. بنابراین، یکی از راهبردهای علمای شیعه در مقابله با تهدیدات اقتصادی غرب، تقویت اقتصاد داخلی با تأکید تشویق و حمایت از تأسیس شرکت‌های اقتصادی داخلی است. مهم‌ترین مصداق این حرکت، تأسیس شرکت اسلامی اصفهان در سال ۱۳۱۶ق است. این شرکت با همت دو مجتهد بزرگ اصفهان، مرحوم آیت الله آقاجفی اصفهانی و برادرشان شهید حاج آقانورالله اصفهانی تأسیس شد. این دو عالم دینی برنامه‌ریزی کردند که علاوه بر حضور نداشتن کالاها و منسوجات خارجی در زندگی مردم، امکانات داخلی را برای تولید بسیج نموده و با ابتکار ایرانی، به تولید بپردازند و ملت را برای حمایت از آن تشویق کنند و تحریم کالاهای بیگانه را بعد اثباتی عملی ببخشند. مراجع دیگر در دوران مشروطه و پهلوی اول، از مردم درخواست کردند از مصرف کالاها و منسوجات خارجی خودداری کنند و به مصرف کالاهای داخلی روی آورند. در نامه‌ها و اعلامیه‌های علما،

مردم به استفاده از کالاهای اسلامی و داخلی تشویق می‌شدند (ابوطالبی، ۱۳۹۲: ۶). در همین راستا، یکی از علماء تاثیرگذار بر روند تقویت اقتصاد اسلامی در جامعه ایرانی، آیت‌الله شاه آبادی (ره) بودند که علاوه بر تبیین نظری الگوی اقتصاد مطلوب برای جامعه ایرانی، تلاش‌های عملی فراوانی برای تقویت اقتصاد ایران از طریق نهادسازی مالی و اقتصادی مبتنی بر تعاون انجام دادند.

آیت‌الله محمدعلی شاه آبادی به مسائل اجتماعی و اقتصادی عصر خود توجه جدی داشت. وی با آسیب‌شناسی دقیق از اوضاع اقتصادی عصر خود نشان داد که علت اصلی مشکلات اقتصادی، حاکمیت نظام‌های اقتصادی غربی و شرقی در ایران و دیگر کشورهای اسلامی است. آن‌گاه الگوی اقتصادی جامعی را مبتنی بر مبانی هستی‌شناختی و ارزش‌شناختی آموزه‌های اسلامی و متمایز از الگوهای اقتصادی غربی و شرقی، استخراج و طراحی کرده است. وی در درون الگوی اقتصادی خود زیر نظر حاکمیت اسلامی و ولی فقیه، مدل اجرایی را پیشنهاد می‌دهد که نهادهای مالی، پولی و سرمایه‌ای خاص و متمایز از نهادهای اقتصادی متعارف زمان خود دارد. از نظر وی راه اصلی برون‌رفت جامعه اسلامی از مشکل‌های اقتصادی، استخراج و طراحی الگوی اقتصادی به روش تکوین و ابداع است (یوسفی، ۱۳۹۴: ۸۷). ایشان در کتاب «شذرات المعارف» به رفتارهای ناشایست در مملکت اسلامی اشاره می‌کند و اعتقاد دارد یکی از راهبردهای مناسب برای اعتلای دینی در حکومت اسلامی، حمایت از شرکت‌ها، صنایع و زراعت داخلی می‌باشد (ابوطالبی، ۱۳۹۲: ۱۸). در اندیشه اقتصادی آیت‌الله شاه آبادی، استحکام اقتصادی و تقویت تولید داخلی از اهمیت وافر در پیشرفت و اقتدار اقتصادی ممالک اسلامی برخوردار است و ایشان به جامعه اسلامی توصیه می‌نمایند از امتعه و کالای داخلی استفاده نمایند و از خرید و مصرف کالاهای غیرضروری خارجی که موجبات بی‌عزتی و وابستگی اقتصادی را فراهم می‌آورد، پرهیز نمایند. ایشان در کتاب مذکور به ابعاد مختلف تهدیدات اقتصادی پیش روی نظام سیاسی اشاره می‌نمایند که منشاء این تهدیدات به دو دسته داخلی و خارجی تقسیم می‌شود (قربی و جمشیدیها، ۱۳۹۸: ۳۷-۳۶). با توجه به همین بینش بوده که ایشان در سیره

عملی خود مترصد نهادسازی برای پیشرفت بخش‌های اقتصادی و تقویت تولید ملی بودند (رضی بهابادی، ۱۳۸۹: ۸۵). خوانش افکار و اندیشه‌های ایشان در عرصه اقتصاد نشان می‌دهد که توجه به راهبردهای استحکام‌بخشی عرصه‌های اقتصاد خرد و کلان عاملی است که می‌تواند تهدیدات اقتصادی را به حداقل ممکن برساند و روندهای سه گانه تولید، توزیع و مصرف را بهینه سازد. با توجه به اهمیت استحکام اقتصادی در نظام سیاسی اسلام، لازم است دولت‌ها مترصد تقویت روندهای اقتصادی باشند و این مهم نیازمند راهبردهای مناسب، سنجیده، منطقی و متناسب با شرایط بومی و فرهنگی است. از این رو، نوشتار حاضر تلاش دارد به بررسی راهبردهای استحکام اقتصادی نظام سیاسی اسلام از منظر آیت الله شاه‌آبادی (ره) بپردازد.

۲. اهداف و سؤالات پژوهش

این مطالعه، تلاشی در راستای تبیین اندیشه‌های اقتصادی آیت‌الله محمدعلی شاه‌آبادی (ره) در راستای استحکام اقتصادی نظام اسلامی است و به دلیل اهمیت اندیشه ایشان به عنوان بن‌مایه فکری جمهوری اسلامی ایران، بررسی اندیشه‌های اقتصادی وی می‌تواند در حوزه نظری به غنای ادبیات اقتصادی در حوزه توانمندسازی نظام اقتصادی کمک شایانی نماید و در حوزه عملیاتی، راهبردها و تجویزات ایشان می‌تواند در عرصه سیاستگذاری اقتصادی راهگشا باشد. از این رو، هدف اصلی این پژوهش عبارت از استخراج راهبردهای استحکام اقتصادی نظام سیاسی اسلام از منظر آیت‌الله شاه‌آبادی است و برای تحقق این هدف اصلی، اهداف فرعی زیر پیگیری می‌شود؛

- تبیین سیاست عدّه و عدّه در روند اقتصادی،
- بررسی نقش اخوت در اقتصاد ملی،
- ارائه الگوی اسلامی تامین مالی در ممالک اسلامی براساس افکار آیت‌الله شاه‌آبادی.

براساس اهداف پژوهش، محقق تلاش می‌کند به سؤالات ذیل پاسخ دهد؛

۱. سیاست عدّه و عدّه به مثابه راهبرد عملیاتی آیت‌الله شاه‌آبادی در روند کنش‌های اقتصادی به چه معنایی بوده و دارای چند بعد می‌باشد؟

راهبردهای استحکام اقتصادی نظام سیاسی اسلام از منظر آیت‌الله محمدعلی شاه‌آبادی (ره)

۲. در اندیشه اقتصادی آیت الله شاه آبادی، اخوت اسلامی چه نقشی در فعالیت های اقتصادی دارد؟
۳. الگوی اسلامی تأمین مالی در اقتصاد ممالک اسلامی براساس تقریرات آیت الله شاه آبادی چگونه می باشد؟
۴. ملزومات استحکام اقتصادی نظام اسلامی در اندیشه آیت الله شاه آبادی چه می باشند؟

۳. پیشینه پژوهش

در خصوص اندیشه های سیاسی، عرفانی و فلسفی آیت الله شاه آبادی (ره) آثار فراوانی در قالب کتاب، مقاله و پایان نامه نگارش شده، ولی اندیشه های اقتصادی ایشان کمتر مورد توجه قرار گرفته است. برخی از این پژوهش های محدود در حوزه اندیشه و سیره اقتصادی آیت الله شاه-آبادی به قرار زیر می باشد؛

قربی (۱۳۹۸) در مقاله ای با عنوان «بررسی سیره نظری و عملی آیت الله محمدعلی شاه آبادی در اصلاح اقتصادی و اجتماعی» تلاش نموده با روشی تحلیلی-توصیفی به این سوال پاسخ دهد که فعالیت های اجتماعی و اقتصادی ایشان چه نمودهای نظری و عملی ای داشته است؟ یافته های مقاله نشان می دهد که او علاوه بر نظریه پردازی در خصوص مسائل اقتصادی جهان اسلام، در حوزه عملی نیز فعال بوده و برای برون رفت از تهدیدهایی نظیر ربا و بانکداری غربی به تأسیس جمعیت ها و شرکت های اقتصادی همت گماشت. «شرکت مخمس» به عنوان الگوی عملی آیت الله شاه آبادی، نمایان گر پیوند اندیشه و عمل اقتصادی او است. او در طرح ناحیه مقدسه اسلام، مسائل اقتصادی را برجسته می سازد و الگوی اقتصادی او را می توان مبتنی بر مشارکت عمومی و برپایی نهادهای مالی و اقتصادی مبتنی بر احکام اقتصادی اسلام در نظر گرفت (قربی، ۱۳۹۸: ۲۶).

جمشیدیها و قربی (۱۳۹۸) در پژوهشی مشترک با عنوان «تهدیدات تولید ملی در نظام سیاسی اسلام از منظر اندیشه ی آیت الله محمدعلی شاه آبادی (ره)» تأکید دارند تولید کالای ملی و تأمین نیازهای اساسی درون مرزهای ملی از اموری است که در اقتصاد اسلامی مورد تأکید

قرار گرفته است و خیلی از متفکران و اندیشمندان در خصوص لزوم آن سخن به میان آورده اند. در این میان، آیت الله محمدعلی شاه آبادی یکی از اشخاصی است که بر وجوب تولید امتعه در ممالک اسلامی تاکید زیادی داشته است و در کتاب «شذرات المعارف» به ابعاد مختلف تولید کالای ملی اشاراتی داشته اند. به همین منظور، مقاله ی حاضر تلاش کرده با بهره‌گیری از روش تحلیلی توصیفی و مطالعات کتابخانه‌ایی به این پرسش پاسخ دهد که تهدیدات تولید کالای ملی از منظر اندیشه ی اقتصادی آیت الله شاه آبادی (ره) شامل چه مواردی است. یافته‌های این مقاله در دو دسته تهدیدات داخلی و بیرونی دسته‌بندی شده است (جمشیدیها و قربی، ۱۳۹۸: ۹).

یوسفی در مقاله‌ای پژوهشی با عنوان «تحلیل الگوی اقتصادی آیت‌الله شاه‌آبادی» در فصلنامه «اقتصاد اسلامی» نگرشی جامع نسبت به اندیشه‌های اقتصادی آیت‌الله شاه‌آبادی ارائه می‌دهد و در یک تلاش نظری، وجوه نظریه اقتصادی آیت‌الله شاه‌آبادی در کتاب شذرات المعارف ارائه نموده است (یوسفی، ۱۳۹۴: ۱۱۲-۸۷).

کتاب «حدیث عشق و فطرت: مجموعه مقالات درباره آراء حکمی معرفتی آیت الله العظمی محمدعلی شاه آبادی (قدس سره)» در سال ۱۳۸۶ توسط مجموعه‌ای از نویسندگان تدارک دیده شده است و بخش عمده‌ای از مقالات نیز عرفانی، فقهی و سیاسی است و در برخی از مقالات به صورت گزینشی به برخی از آسیب‌های اقتصادی از منظر ایشان اشاره شده است (مجموعه نویسندگان، ۱۳۸۶).

بعد از بررسی‌های فوق باید اشاره شود که این پژوهش تلاش دارد به راهبردهای پیشنهادی آیت‌الله شاه‌آبادی (ره) در راستای استحکام اقتصادی پردازد و برخلاف آثار منتشر شده قبلی، نگرشی نظام‌مند و جامع نسبت به اندیشه‌های ایشان ارائه دهد. از این رو، پرداختن مبسوط به سیاست عدّه و عدّه، مصالح ملی، ارتباط اخوت و اقتصاد، الگوی مطلوب نظام مالی در قالب شرکت مخمس، تبیین مبحث تبلیغ در امر اقتصاد، توجه به نیازهای بومی و ارزشی در رفتار اقتصادی و ارتباط این مباحث با تحکیم پایه های اقتصاد ملی در اندیشه آیت الله شاه آبادی از بداعت‌های این پژوهش محسوب می‌شود که به شیوه‌ای منسجم، ارتباط مولفه‌های فوق با تقویت بعد اقتصادی نظام سیاسی اسلام را تبیین می‌نماید.

راهبردهای استحکام اقتصادی نظام سیاسی اسلام از منظر آیت‌الله محمدعلی شاه‌آبادی (ره)

جدول ۱: بررسی پیشینه پژوهش در خصوص اندیشه های اقتصادی آیت الله شاه آبادی

ردیف	پژوهشگر/پژوهشگران	عنوان	محل نشر	موضوع
۱	سیدمحمدجواد قربی و غلامرضا جمشیدیها	تهدیدات تولید ملی در نظام سیاسی اسلام از منظر اندیشه‌ی آیت الله محمدعلی شاه آبادی (ره)	فصلنامه الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت شماره ۱۴	بررسی مسائل تولید ملی در اندیشه و تقریرات آیت الله شاه‌آبادی
۲	سیدمحمدجواد قربی	بررسی سیره نظری و عملی آیت‌الله محمدعلی شاه آبادی در اصلاح اقتصادی و اجتماعی	فصلنامه مطالعات تاریخی، شماره ۶۶	بررسی اقدامات آیت الله شاه آبادی در حوزه نظر و عمل
۳	احمدعلی یوسفی	تحلیل الگوی اقتصادی آیت‌الله شاه‌آبادی	فصلنامه اقتصاد اسلامی	ارائه نمای کلی اندیشه اقتصادی آیت الله شاه‌آبادی
۴	مجموعه نویسندگان	حدیث عشق و فطرت: مجموعه مقالات درباره آراء حکمی معرفتی آیت الله العظمی محمدعلی شاه آبادی	انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی	بررسی افکار و اندیشه های آیت‌الله شاه‌آبادی در حوزه اقتصاد، سیاست، فقه و عرفان

۴. تعریف مفاهیم

۴-۱. استحکام اقتصادی

یکی از نسخه‌های راهبردی برای داشتن حکومتی توانمند و پویا، «استحکام ساخت درونی» می‌باشد که به معنای استحکام بنیان‌های فرهنگی، سیاسی و اقتصادی به همراه تقویت استخوان‌بندی تشکیلاتی نظام می‌باشد (جعفری و قربی، ۱۳۹۶: ۸۱). بعد اقتصادی ساخت درونی نظام اسلامی ایران از این ویژگی برخوردار است که نه تنها بر تمامی ابعاد دیگر نظام سیاسی، مؤلفه‌ها و اجزاء ساخت درونی قدرت تأثیر دارد، بلکه در شرایطی نیز نقش تعیین‌کننده برای آنها دارد (سیف، ۱۳۹۴). در گفتمان اسلامی نیز استحکام اقتصادی نیاز به کاهش فقر، رفع بیکاری،

افزایش درآمد ملی، کاهش تورم و شکوفایی تولید دارد (قربی و جعفری، ۱۳۹۵: ۱۷). آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله) تاکید دارند «در اقتصاد مقاومتی تکیه بر تولید داخلی است، بر استحکام بنیهی درونی اقتصاد است» (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۳/۰۴/۱۶). ایشان همچنین تاکید دارند: «بعضی از کشورها ممکن است تولیدات زیرزمینی خودشان را، نفت خودشان را، بشکته‌های نفت را، منتقل کنند به صاحبان ثروت و علم در دنیا، محصولات آنها را بخرند، یک ظاهر پیشرفتی هم ممکن است به وجود بیاید اما این پیشرفت نیست؛ پیشرفت آن‌وقتی است که درون‌زا باشد، آن‌وقتی است که متکی به استعداد درونی یک ملت باشد. وزن و اعتبار کشورها و دولت‌ها و ملت‌ها هم وابسته‌ی به همین درون‌زایی است. اگر چنانچه از درون، یک حرکتی، جهشی، رشدی به وجود آمد، به یک کشور، به یک ملت، وزن می‌دهد، اعتبار می‌دهد، ارزش می‌دهد، ایت‌می‌دهد» (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۲/۰۷/۱۷). پس، استحکام اقتصادی به معنای تقویت پایه‌های خرد و کلان اقتصاد است و روندهای تولید، توزیع و مصرف باید در برابر تهدیدات و چالش‌های درونی و بیرونی مستحکم باشند و تحولات اقتصادی بیرونی نتواند بر فعالیت‌های اقتصادی داخلی تأثیرات منفی زیادی داشته باشد. استقلال اقتصادی، قدرت تولید داخلی، بهره‌گیری از ظرفیت نیروهای انسانی داخلی برای تأمین نیازهای اقتصادی، دوری از وابستگی به کالاهای وارداتی، مصرف صحیح و مقتصدانه محصولات اقتصادی، طرح و برنامه‌ریزی مبتنی بر مقتضیات بومی برای طرح‌های راهبردی اقتصاد ملی، توزیع عادلانه منابع و امکانات و ارتقاء ضریب امنیت اقتصادی از جمله ملزومات استحکام اقتصادی است و به یک تعبیر، استحکام اقتصادی به معنای ارتقاء امنیت اقتصاد ملی و ارتقاء فعالیت‌های تولید و توزیع منابع اقتصادی است و نظام سیاسی باید در برابر تهدیدات و آسیب‌های خارجی مقاوم باشد و استحکام از طریق پیوستگی و همدلی دولت و ملت تحقق می‌یابد.

۲-۴. تولید ملی

مفهوم تولید ملی، در حقیقت یکی از ابعاد مهم نظام اسلامی در موضوع استقلال و استحکام ساخت درونی اقتصاد ملی است. توجه به تولید ملی و افزایش آن، به معنای خودکفایی در آن

زمینه و دست یافتن به استقلال و استحکام اقتصادی است. البته توجه به این نکته ضروری است که پذیرش اندیشه نفی سبیل به معنای قطع ارتباط با دیگر کشورها نیست بلکه قاعده نفی سبیل و حمایت از تولیدات ملی، یکی از مقدمات واجب استحکام نظامی اسلامی در حوزه اقتصاد است (جلایان‌نیا و دیگران، ۱۳۹۴: ۱۲۹). قسمتی از نیازمندی‌های انسان به صورت آماده در طبیعت وجود دارد و انسان می‌تواند آسان از طبیعت برداشت و مصرف کند، میوه‌های آماده جنگلی از این قبیل هستند ولی بسیاری از نیازمندی‌های انسان به صورت آماده در طبیعت وجود ندارد و باید با کار و خلاقیت بشر و تغییراتی که در آن مواد به وجود می‌آورد، برایش قابل مصرف گردد. بخش اول در قلمرو حیازت است و بسیاری از موارد آن را اصطلاحاً امروز تولید می‌نامند و بخش دوم که در حقیقت تغییر فیزیکی یا شیمیایی مواد موجود است، تولید نامیده می‌شود. استخراج سنگ آهن از معدن، ذوب آن در کوره، تهیه شمش آن، تبدیل شمش آهن به پروفیل، ساختن در و پنجره و نظائر این‌ها نمونه‌هایی از تولید است. تولید ملی اصطلاحی در علم اقتصاد است و به ارزش پولی همه کالاها و خدماتی که در دوره معینی اغلب یک‌سال در کشوری تولید شده، گفته می‌شود. حمایت از تولید ملی در اسلام با استفاده از سلاح پویای اقتصاد به مفهوم حفظ متناسب روابط با بیگانگان و رسیدن به خودکفایی است. تولید ملی ناظر بر کلیه تولیداتی است که در داخل کشور تولید می‌شود و این مسئله ناظر بر حمایت از کار و سرمایه داخلی است تا جایی که رشد و بالندگی اقتصادی کشور در گرو تقویت جایگاه تولید می‌باشد (قربی و جمشیدیها، ۱۳۹۸: ۱۳-۱۲).

۵. روش پژوهش

در راستای تبیین اندیشه اقتصادی آیت‌الله شاه‌آبادی، از روش تحلیلی-توصیفی و مطالعات کتابخانه‌ای بهره گرفته شده است. برای استخراج دیدگاه‌های ایشان، به کتاب «شذرات المعارف» به عنوان مرجع اصلی بازتاب‌دهنده اندیشه‌های اقتصادی وی و منبع اصلی این پژوهش رجوع شده، همچنین از منابع مرتبط با افکار آیت‌الله شاه‌آبادی در قالب کتاب، مقاله، پایان نامه و نوشتارهای تخصصی استفاده گردیده است. مفهومی نظیر اخوت، سیاست عدّه

و غده، نظام مالی اسلامی، الگوی بومی اقتصاد و تولید ملی در ارتباط با استحکام اقتصادی مورد بررسی قرار گرفته‌اند و تلاش شده الگوی مفهومی استحکام اقتصادی در اندیشه آیت الله شاه آبادی(ره) ترسیم شود.

۶. یافته‌های پژوهش

۶-۱. سیاست عدّه و عدّه؛ راهبرد عملیاتی آیت الله شاه‌آبادی در استحکام اقتصادی نظام اسلامی

در این بخش تلاش شده به این سوال پاسخ داده شود که سیاست عدّه و عدّه به مثابه راهبرد عملیاتی آیت‌الله شاه‌آبادی در روند کنش‌های اقتصادی به چه معنایی بوده و دارای چند بعد می‌باشد. در راستای این سوال باید توجه داشت که سیاست اقتصادی الهیه و مبتنی بر احکام اسلامی از لوازم اقتصاد ناحیه مقدسه اسلامی است و همانگونه که در شذرات المعارف اشاره شده؛ «تشریح احکام الهیه چون از جهت مصالح و مفاسد واقعیه است قوانین اسلام خواهد بود و چون تدبیر در جریان همان مصالح و عدم ظهور همان مفاسد بوده باشد سیاسات الهیه است و گاهی که مصلحت در نفس احکام بوده باشد حقیقتاً تدبیر در اجراء حکم مولویت و لزوم انقیاد برای او است و لذا این قسمت از احکام نیز سیاسات الهیه است برای ترقیات عباد» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۱۳). این سیاست اقتصادی مبتنی بر جلوگیری از منهیات (امور نهی شده) می‌باشد. به اعتقاد وی، «حدود و دیات را که سیاسات اسلام گویند از جهت آن است که آنها تدابیر الهیه اند برای جلوگیری از منهیات و پیشرفت اوامر» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۱۴). از این رو، اگر سیاست‌های اقتصادی مبتنی بر تدابیر الهی و قوانین شرعی باشد، بسترهای پیشرفت و توسعه جامعه را فراهم آورد و حتی منجر به تولیداتی مشروع، طیب و طاهر خواهد شد. در مسیر سیاست‌های اقتصادی مبتنی بر آموزه‌های دینی، رشد و بالندگی اقتصاد، آزادی و استقلال مملکت، در گرو اقتدار اقتصادی است و تحصیل قدرت اقتصادی متوقف بر تعامل و همکاری جامعه همگرا است. لذا آیت الله شاه‌آبادی تحصیل عدّه و امکانات مالی را یکی از سیاست‌های اسلامی برشمرده و با استفاده از آیه دوم سوره مبارک مائده، اساس و مهمترین

شاخص اقتدار اقتصادی را تعاون و همکاری می‌داند و اصول معاونات را در پنج اصل؛ توسعه کشاورزی، توسعه صنعت، توسعه تجارت، توسعه وام قرض‌الحسنه و توسعه اعانه (کمک دادن به فقراء و ضعفا) خلاصه نموده است (مرتضوی، ۱۳۸۷: ۱۵۳-۱۵۲). در ادامه به بررسی این بخش‌ها خواهیم پرداخت.

۶-۱-۱. سیاست عده

شاه‌آبادی در ذیل مباحث دین سیاسی اذعان می‌دارد؛ «اعظم سیاسات برای نیل به مقاصد عالیه دو تدبیر است: یکی تحصیل عده و دیگری تهیه عده و چون مقصد راجع به نوع بوده باشد تحصیل عده مقدم است بر عده ولی در صورتی که مقصد راجع به شخص بوده باشد البته عده مقدم است بر زیرا که به عده احداث داعی شود در دیگران و به اطراف مقصد شخص متوجه شوند و الا عده حاصل نخواهد شد. البته در این مقام، سیاست عده مقدم است بر سیاست عده و بالجمله کلام در دو مقام است اول در سیاست عده. معرفه لاعده الا بالاخوه؛ زیرا که عدد اگر چه فوق حد نهایت بوده باشد ولی مادامی که مرتبط نشود بخیط اخوت، در حکم غیریت و مبانیت است و البته جهات مباینه موثر در یک جهت و محصل یک مقصد نخواهد بود؛ چنانچه دانه‌های تسبیح مادامی که به واسطه خیطی منتظم نشود حرکت هیچ‌کدام باعث حرکت دیگری نگردد ولی بعد از انتظام آنها به سبب خیطی، جنبش هر یک موجب جنبش دیگران خواهد شد و لذا پیغمبر اکرم (ص) در صدر اسلام با ارتباط کثیری به مقام مقدسش به ایمان و اسلام ممکن نشد که از وجود آنها استفاده بفرماید برای بسط مقصد اسلام مگر به احداث از خیط عرضی اخوت که آن کثرت را به وحدت آورد، چنانچه از خیط طولی نساج نمی‌توان استفاده نمود که لباس عزت یا ساتر عورت بوده باشد مگر باحداث خیط عرضیه؛ و از اینجا معلوم شد که اخوت از احکام سیاسیه الهیه است برای اجرای مقاصد اسلامیه» (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۱۴-۱۵). سیاست عده در شذرات المعارف مبتنی بر نیروی انسانی متحد و همفکر می‌باشد (یوسفی، ۱۳۹۵: ۷۳۸).

بنابراین سیاست عده در رفتار اقتصادی ناظر بر ایجاد فرصت شغلی و لوازم آن برای نیروهای انسانی در جامعه اسلامی خواهد بود. به اعتقاد آیت‌الله شاه‌آبادی، «تعیین مشاغل

مشروعاً برای افراد بیکار جمعیت و تمهید وسائل اعانت^۱» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۹) باید در دستور کار دولت اسلامی قرار بگیرد. بعد از اینکه فرصت شغلی برای افراد جویای کار ایجاد شد، این جمعیت اقتصادی باید با یکدیگر همدل، متحد، هم فکر، هم عقیده و کوشا باشند و از اجتماع این ویژگی‌ها در جمعیت، اقتصاد مملکت اسلامی ترمیم و ترقی می‌یابد. پس، تولیدات اقتصادی در کشور زمانی رشد می‌یابد که نیروی انسانی فعال با یکدیگر وحدت و اخوت دینی هم داشته باشند و در راستای هدف واحد، تلاش مشترک داشته باشند. سیاست عده تأکید بر اقدام و کنش جمعی تولیدگران اقتصادی به سوی اهداف متعالی دارد و ویژگی بارز این جمعیت اقتصادی؛ وفاق، یگانگی، تواضع و جوانمردی است.

۶-۱-۲. سیاست عده

به تعبیر شاه‌آبادی، «از سیاست اسلامی، تحصیل عده است، و این حکم نیز از احکام سیاسییه قرآن است که برای جریان اقسام بر و تقوی تاسیس فرموده است» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۳۳). وی برای سیاست عده، معاونات (اصول یاری‌گر و همراهی‌کننده) را در نظر گرفته است که در پنج بعد تقسیم شده‌اند؛

۶-۱-۲-۱. توسعه باب زراعت (تولید در بخش کشاورزی)

شاه آبادی بر تقویت بخش زراعت تأکید می‌کند (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۹) و اعتقاد دارد؛ «باب زراعت؛ اعداد^۲ مواد قابل، و آن عبارت است از فتح باب زراعت و توسعه آن، زیرا که اولین امر در ایجاد مایحتاج اولیه و تحقق ثروت، همین اساس است؛ بلکه اقبال به این اساس، فطری و طبیعی بشر است... خصوصاً در مملکت ایران که اجزایش بسیار است، تا آنکه در سایه این ارتباط، تحصیل معاش حلال و تسهیل آن نموده، مرفه الحال به قسمت دیگر که امر راجع به معاد است نائل شویم و البته متدین، یک قسمت عمده جدیت آن باید در تنظیم این امر مهم بوده باشد (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۴۰).

۱. اعانت: یاری‌گری و استعانت و مدد و نصرت و یاری و امداد و کمک و شفقت و مهربانی و دستگیری و حمایت
۲. آماده کردن و حاضر کردن.

۶-۲-۱-۲. گشودن ابواب صناعت (تولید در بخش صنعت)

در کتاب شذرات المعارف بر صناعت مملکتی تاکید شده است (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۹) و ایشان صنایع را در راستای برآورده ساختن نیازها و حوائج بشری در نظر می‌گیرند (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۲۴). در باب دوم معاونات سیاست عدّه اذعان می‌دارد: «دوم از اصول معاونات، اظهار کمال موجود است و آن عبارت است از گشودن ابواب صناعت، و این بالطبع متاخر است از مرحله اولی. زیرا مادامی که انسان رفع اختلال در امر معاش آن نشود و دماغش از سختی تحصیل آن فارغ نگردد متوجه کمال نخواهد شد، و از این راه است که مُدِلّین^۱ دنیا از طریق اختلال معاش دیگران، تحصیل مقاصد خود نموده و بالجمله معلوم است که بعد از توسعه باب زراعت، دو حاجت بزرگ بشر که مأكول و ملبوس بوده باشد، در نهایت سهولت اداره خواهد شد، و رفع اختلال از دماغ او نموده، اشتغال به صنایع و کمالات می‌نماید.» (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۴۱-۴۰)

۶-۲-۱-۳. رشد تجارت مشروع (صادرات تولیدات ملی)

رشد شرکت‌های تجاری مبتنی بر قواعد علمی (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۹) و «تدبیر در جریان تجارت» (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۲۰) از تاکیدات آیت الله شاه‌آبادی برای پیشرفت اقتصادی می‌باشد و ایشان معتقدند بعد از رفع نیاز جامعه در حوزه معاش، تولیدات مازاد را می‌توان با رعایت امور عقلی و شرعی به تجارت پرداخت. به تعبیر ایشان: «سوم از اصول معاونات، باب تجارت است؛ و این متاخر است از هر یک از آن دو، زیرا که تجارت، فرع داشتن و زیاد بودن از حاجت است به سبب زراعت و صناعت، و چون آن دو ناقص بلکه بایش مسدود است لذا نوع اهل ایران حمّال آلات و ادوات اجانب شده اند... کاش تجار ما، حمال آنها بودند در امور صالحه، بین تجارت آلات لهو و لعب و عروسک و مشروبات و غیرها می‌نمایند، که موجب هزاران بیچارگی شده و خواهد شد» (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۴۲-۴۱).

۱. کسی که به سوی خود می‌خواند و راه کسب دنیا و دنیاداری را نشان می‌دهد. این گروه در مقابل مرشدی قرار می‌گیرند که افراد را به سوی خدا فرا می‌خواند.

۶-۱-۲-۴. باب ادانه (تاسیس صندوق های قرض الحسنه)

از برنامه های اقتصادی مرحوم آیه الله شاه آبادی پیشنهاد ایجاد صندوق های قرض الحسنه بوده است تا بدین طریق از استفاده مردم از وام های بهره دار که در بانک های وقت ارائه می شد، جلوگیری کند. بدین طریق، اولین صندوق قرض الحسنه ای که به اهتمام مرحوم آیت الله العظمی شاه آبادی و سرمایه گذاری بعضی خیرین افتتاح شد، تا سال ۱۳۲۹ ه. ش در حدود هفده میلیون ریال به اشخاص وام پرداخت کرد که این رقم در آن زمان بسیار زیاد بوده است (اردشیری، ۱۳۸۵: ۸۶). ایشان در شذرات المعارف بر «ایجاد اساس مقتضی تمکن دادن قرض الحسنه» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۹) تاکید می نماید تا سعادت اقتصادی جامعه را تضمین نمایند و از افول ارزش ها و احکام اقتصادی اسلام جلوگیری نماید و از این طریق، مسیر فعالیت های اقتصادی را از وجود مشکلات مالی مبرا سازند. وی در چهارمین همراهی کننده سیاست عده تاکید می نماید؛ «چهارم از اصول معاونات، باب ادانه است که البته هر کسی در عالم محتاج به آن است حتی الاغنیاء، و این امر بطوری که موجب اختلال معاش و معاد مسلمین است، دشمنان یا جاهلان اداره نموده اند و البته باید این مطلب از اهم مقاصد مسلمین بوده باشد و آیه شریفه «فَأَذْنُوا بِحَرْبٍ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ» را منظور داشته و این ذلت قرض تنزیلی که هرروز عده کثیری از اغنیاء را به محفل فقرا می فرستد، تا آنکه کار به جایی خواهد رسید که دیگر بالمره طریق آن مسدود خواهد شد، مبدل به عزب قرض الحسن فرمائید» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۴۲).

۶-۱-۲-۵. باب اعانت و مساعدت نمودن ضعفاء

یکی از راهبردهای تقویت ابزار و سیاست های اقتصادی، اعانت و کمک به ضعفاء می باشد و به گفته آیت الله شاه آبادی، «پنجم از اصول معاونات، باب اعانت است، که بعد از تسلیم وجود ضعفاء علی سبیل اللزوم، به حکم غیرت و رأفت که فطری بشر است. فضلاً عن حکم العقل و الشریعه. بایستی آنها را اداره و اعاشه نمود، خصوصاً هرگاه حفظ ناموس دین و ناموس عرض و غیرهما متوقف بر آن بوده باشد، و چون ضعفاء را مساعدت نمایی، البته از فوائد وجود آنها محروم مانی، و اعداء از آنها استفاده خواهند نمود. نظر کن به اعانات خارجه که به اقسام

مختلفه، از احداث مریض‌خانه و مدارس و مدارس و اعانت دیگر، عده‌ایی از جهال و نادانان را متوجه خود ساخته‌اند و همه قسم از وجود آنها استفاده می‌کنند» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۴۳). به اعتقاد ایشان، نپرداختن به ضعفاء و عدم تامین نیازهای اساسی و اقلام راهبردی مردم، می‌تواند منجر به سوء استفاده دشمنان از این وضعیت شود؛ زیرا آنها با کمک های خود که دارای اهداف و نیت‌هایی غیر از کمک حقیقی به مردم هستند، تلاش می‌نمایند از این طریق در جامعه رسوخ نمایند و اهداف خود را پیگیری نمایند.

۲-۶. وحدت و اخوت دینی؛ دستور اقتصاد اسلامی برای اجرای مقاصد اقتصادی

این بخش تلاشی در راستای پاسخگویی به این سوال است که در اندیشه اقتصادی آیت الله شاه آبادی، اخوت اسلامی چه نقشی در فعالیت های اقتصادی دارد. اقتصاد ممالک اسلامی از دیدگاه ایشان با دو دسته از تهدیدات مواجه است. تهدیدات درونی استحکام اقتصادی عبارت از؛ رشد اخلاق رذیله و افعال قبیحه، ترک امر به معروف و نهی از منکر (دوری از اسلام انفرادی و تحقق اسلام اجتماعی)، راحت طلبی و آسایش پرستی، نفاق اقتصادی و دورویی در فعالیت‌های اقتصادی (اصل غیرت)، سوء مدیریت در مرکزیت مالی جامعه (بیت المال)، توصیف امراض اقتصادی به جای علاج مشکلات اقتصادی، رفاه‌زدگی شهروندان، یاس و ناامیدی در تحصیل سعادت دینی و دنیوی، وابستگی اقتصاد ملی به کالاها و صنایع خارجی، قانع بودن به اقدامات تَقَاصِی (فعل اندک و محدود) در فرایند پیشرفت اقتصادی، قرض تنزیلی و ربا، خام‌فروشی سرمایه‌های طبیعی، کفران نعمت، حبس پول (انباشت سرمایه) و رفع ید از تولید سازنده و جهل به مرام اسلام در امور مسلمین می‌باشد و در حوزه تهدیدات خارجی پیرامون استحکام اقتصادی نظام اسلامی که از ناحیه کشورهای قدرتمند غربی اعمال می‌شود، به مسائلی نظیر؛ انتشار عقاید باطل و انحرافی، در اختیار قرار دادن صنایع به بیگانگان و بی توجهی به معاش جمعی، افتراق ناشی از اختلاط با اجانب و جنگ تجارت خانه‌ها در عرصه بین‌المللی (نزاع اقتصادی) اشاره می‌کنند که مانع توانمندی و استحکام اقتصادی در دول و ممالک اسلامی می‌شود. (قربی و جمشیدیها، ۱۳۹۸: ۳۶-۳۷) برای رهایی از این تهدیدات، اخوت دینی یک راهبرد ضروری و حیاتی برای نظام اسلامی است.

براساس مذاقه در تقریرات آیت الله شاه آبادی، مبنای اخوت بر الفت و دوستی قلبی است و جامعه اسلامی باید دوستی خود که مبتنی بر شدت انس و محبت است را ارتقاء بخشد (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۹۶-۹۷)؛ زیرا دنیا دار تکامل و اجتماع است و نیازهای انسان به گونه‌ای است که افراد به تنهایی از عهده رفع آن بر نمی‌آیند و از این رو به یکدیگر محتاج هستند و با همراهی یکدیگر باید نیازمندی‌های گوناگون را مرتفع سازند (شاه آبادی، ۱۳۹۷: ۱۶۷). براساس اندیشه‌های وی، چارچوب حرکت اقتصادی در جوامع اسلامی مبتنی بر وحدت و اخوت است (یوسفی، ۱۳۹۵: ۷۳۶-۷۳۵). افتراق مسلمین و انفصام خیط اخوت از میانه آنها در فعالیت‌هایی نظیر اقتصاد- به واسطه اختلاط با اجانب می‌تواند زمینه‌ساز اضمحلال نظام شود و در سیستم اقتصادی و سیاسی ایجاد ضعف و اختلال نماید (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۵).

وی در شذرات المعارف با استناد به آیات قرآن کریم استدلال می‌نماید که «از تصدیر آیه شریفه بقوله تعالی: *وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا* و تذلیل آن بقوله تعالی: *وَأذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ* چنین مستفاد می‌شود که خداوند عالم قرآن مجید را که حبل الله است از عرش الرحمن نازل فرموده بر عرش اخوت انسان تا فهمیده شود که مستقر قرآن و نوامیس الهیه جامعه اخوت مسلمین است و البته نمی‌توان قرآن عظیم را بانفراد نگهداری نمود بلکه باید با ایادی متحده جامعه اخوت انسانیت آن را مانند تاج کرامت بر سر نهاد تا مایه افتخار دنیا و آخرت گردد. چون هر عرشی و تختی مشتمل بر چهار گوشه و زاویه می‌باشد و هر زاویه بر رکن و قائمه‌ای مستقر است پس گوئیم عرش اخوت مشتمل است بر زوایای چهارگانه انس و کمال و عزت و عون^۲ که امهات نوامیس عالم بشریت می‌باشد و به حسب معاش و معاد و از این جهت در فطرت، محبوب و حفظش لازم؛ یعنی انسان انس طلب، کمال خواه، عزت پسند، و عون جوی تحمل قرآن نموده که به توسط آن مقاصد چهارگانه خود را اداره نماید تا به سعادت دنیوی و اخروی نائل گردد. هر زاویه بر قائمه استناد خواهد داشت که ارکان اخوت بوده باشد و آنها عبارت است از اخلاق چهارگانه؛ اول: وفاق و یک رویی؛ دوم: اتحاد و

۱. آیه ۱۰۳ سوره مبارکه آل عمران.

۲. یاری کردن، مساعدت و کمک کردن.

یگانگی؛ سوم: تواضع و فروتنی؛ چهارم: فتوت و جوانمردی» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۱۷-۱۶). ایشان در جایی دیگر تاکید می‌کنند که کمال و رستگاری اجتماع در زمینه‌های اقتصادی، سیاسی و اجتماعی نیازمند اتحاد و یگانگی است و برای تحقق یگانگی و اتحاد در مسیر آرمان‌ها و اهداف اقتصادی در حکومت اسلامی، باید تلاش کرد از نقص‌های جلوگیری کننده از وحدت جلوگیری نمود. ایشان در یک جمع‌بندی از اهمیت اتحاد در اجتماع مسلمین برای پیشبرد امور اشاره می‌نمایند: «چون ناموس کمال بر قائمه یگانگی و اتحاد استناد دارد لذا مدح آن آیه و روایه بسیار است. کما افادالمعصوم فی شرایط الاخوه: ان بری زینک زینه و شینک شینه؛ یعنی برادر کسی است که زینت تو را زینت خود بداند و زشتی تو را زشتی خود بشمارد و معلوم است چنین حالی حاصل نشود مگر باتحاد و یگانگی پس کوشش کند در رفع نقص و ایجاد کمال در تو» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۲۳). وی تاکید دارد یکی از نشانه‌های مؤمنین در جامعه اسلامی، ایثار اقتصادی برای رفع حاجت و نیاز شهروندان است (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۲۷). به این ترتیب، حفظ اخوت و دوستی در اجتماع می‌تواند از فساد و خیانت در امور سیاسی و اقتصادی بکاهد و به میزانی که دامنه اخوت در جامعه افزایش یابد و دوستی‌ها از ثبات برخوردار باشند (ناظر بر همبستگی اجتماعی)، اجتماع و افراد به رشد و تعالی بیشتری دست خواهند یافت. به تعبیر ایشان؛ «از جمله شرائط اخوت، حفظ مودت است، چه ممکن است وارد شود بر دوست، امری که موجب إعراض شود ولی ثبات قدرم در اخوت مطلوب است و بعباره آخری، حفظ خُلت و مودت از ضعف نفس و خفت و جبانیت است که موجب خیانت است، و بالجمله حفظ خُلت ملازم با اغماض است، چنانچه عکس آن موجب إعراض و مرغوب عنه است» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۹۷).

۳-۶. تأسیس شرکت مخمس؛ الگوی اسلامی تأمین مالی در اقتصاد ممالک اسلامی

الگوی اسلامی تأمین مالی در اقتصاد ممالک اسلامی امر حائز اهمیت می‌باشد و به همین دلیل در این بخش به بررسی رویکرد نظری آیت‌الله شاه‌آبادی در این زمینه و تجربه تأسیس شرکت مخمس توسط ایشان پرداخته می‌شود. تأسیس شرکت‌های دانش‌بنیان و مبتنی بر قواعد علمی یکی از لوازم پیشرفت است (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۹) و ایشان برای مبارزه با

رباخواری، شرکت مخمس و قرض‌الحسنه را به صورت سهام افراد ایجاد کردند (عفتی، ۱۳۸۴: ۱۱۸) که مبتنی بر اصل تعاون در راستای اعتلای دین و جامعه می‌باشد (جزایری، ۱۳۹۷: ۲۹۷ و نجفی، ۱۳۹۱: ۱۴۰). در خصوص اعتبار این شرکت، شاه آبادی در رساله مختصر خود اشاره می‌نماید؛ «اعتبار این شرکت آن است که از ناحیه اجتماع تاسیس شده و شرکت‌هایی که منجر به خیانت و تضییع حقوق شده از جهت انفراد بوده، حتی آن که بانک که اعظم شرکت‌ها و تجارت‌های دنیا است چون مبنی بر انفراد نسبت به ایرانی‌ها است قابل فساد می‌باشد.» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۱۶۰)

وی اعتقاد داشت راه رفع مشکل‌های اقتصادی و نیز دستیابی به هدف‌های بزرگ حکومت اسلامی، تأسیس شرکت مخمس است. این شرکت به این صورت تشکیل می‌شود که همه مردم باورمند و مرتبط با حاکمیت اسلامی یک قسمتی از دارایی خود را در چارچوب موازین اسلامی به این شرکت می‌سپارند؛ بنابراین اعتبار این شرکت به آن جهت است که از ناحیه عموم و اجتماع مردم تأسیس می‌شود و در سطح ملی فعالیت می‌کند. همین امر با توجه به تشکیلاتی که ارائه می‌شود، مانع فساد است. در حالی که شرکت‌های دیگر مانند بانک‌های بزرگ دنیا که مبتنی بر اصالت فرد نهاده شده، سرچشمه خیانت و تضییع حقوق مردم می‌شوند. از خلال نوشته‌های ایشان می‌توان هدف‌های شرکت مخمس را یافت که عبارت هستند از: گسترش عدالت و رفع فقر، پیشرفت بخش‌های اقتصادی (کشاورزی، صنعت و تجارت)، استقلال اقتصادی، مبارزه با رباخواری، تأمین مالی فعالیت‌های فرهنگی، کمک به تأمین مالی اداره امور مسلمانان، ترویج مصرف کالاهای ملی و پدیدساختن اشتغال و مبارزه با بیکاری (یوسفی، ۱۳۹۴: ۱۰۵-۱۰۴). در ابتدای این رساله، تأسیس شرکت مخمس به عنوان یکی از مهمترین ابزارهای تحقق اهداف اقتصادی ناحیه مقدسه اسلامی ذکر شده و چنین آمده است؛ «طریق نیل به این مقاصد عظمی، تاسیس شرکت مخمس است به این که حضرات آقایان مرتب‌ترین (ناحیه مقدسه)، یک قسمتی از مال خود را در شرکت مزبور گذارده تا بعد از مخارج شرکت، منافع آن را تخمیس نمایند» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۱۵۸).

برای تعالی نظام مالی حکومت اسلامی، لازم است تا ولی فقیه بر روند اقتصادی نظارت داشته باشد. از این رو، بین الگوی اسلامی تامین مالی در اقتصاد ممالک اسلامی و نظارت رئیس ناحیه مقدسه اسلام ارتباط وثیق وجود دارد که در ادامه مورد بررسی قرار گرفته است.

۶-۳-۱. مدیریت و نظارت رئیس ناحیه مقدسه اسلام (ولی فقیه) بر فعالیت‌های اقتصادی

وظایف دولت اسلامی در مورد اقتصاد فراوان است و یک بخش مهم از این وظایف مربوط به رهبری و هدایت مسائل اقتصادی در دو بخش تولید و توزیع است. آن چه از مجموع روایات مربوط به این مطلب به دست می‌آید این است که دولت اسلامی وظیفه دارد بر جریان کلی اقتصادی جامعه نظارت کند و هر جا حس کند که ممکن است شیوه تولید یا توزیع از موازین اسلامی منحرف شود و به مصالح اقتصادی عموم آسیبی وارد کند، قبلاً جلوی آن را بگیرد و یا اگر انحرافی روی داده آن را برطرف سازد. یکی از جالب‌ترین روایاتی که از پیشوایان حق در این باره به دست ما رسیده، نامه مفصل امیر المؤمنین علی (ع) به مالک اشتر است که هنگامی که او را فرماندار مصر کرده بود به عنوان دستورالعمل حکومتی به او داد. در این جا برخی از قسمت‌های این نامه نقل می‌شود: «به کار خراج رسیدگی کن، آن هم در جهت سامان دادن به زندگی خراج دهندگان، چون سامان زندگی همه وابسته به سامان خراج و پرداخت کنندگان آن است و بدون آن برای دیگران هم سر و سامانی نیست، چون همه مردم در حقیقت خرجی بگیر از خراج و خراج‌دهنده‌ها هستند. در این زمینه باید به آباد شدن زمین بیشتر توجه داشته باشی تا به دست‌یابی بر خراج بیشتر، چون خراج بیشتر در گرو آبادتر شدن زمین است. کسی که فقط خراج می‌خواهد، بی آن‌که به آبادی زمین بیندیشد سرزمین‌ها را ویران و مردم را نابود می‌کند و زمامداریش دوامی نیاورد... چه در مرکز و چه در نواحی دیگر به فکر کار بازرگانان و صنعت‌گران باش، ولی در عین حال این را هم بدان که بسیاری از آنها خیلی سخت‌گیر، مال-دوست و بخیل و در پی سودجویی و خودرأیی در کار بازرگانی هستند و این مایه زیان توده‌ها و نقصی در کار زمامدارهاست. بنابراین جلوی احتکار را بگیر، که پیامبر خدا (ص) از آن جلوگیری فرمود. خرید و فروش باید با گذشت همراه باشد و با وزن و پیمانۀ دقیق و درست

صورت گیرد و قیمت‌ها چنان باشد که نه به خریدار اجحافی شود و نه به فروشنده». بررسی وظایف حکومت اسلامی در زمینه مسائل اقتصادی به خوبی نشان می‌دهد که هیئت حاکمه امت اسلامی باید همواره پاسدار مصالح اقتصادی عموم، به ویژه کم‌درآمدها و بی‌درآمدها، باشند (بهشتی و دیگران، ۱۳۹۰: ۵۸۲-۵۸۱).

از این رو، بالندگی امت در امور مختلف در پرتو زمامداری صالحان به وقوع خواهد پیوست. آیت الله شاه آبادی هم در رساله شرکت مخمس به ریاست ولی فقیه و نظارت بر روند فعالیت‌های اقتصادی اشاره می‌کند (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۱۶۰) و تاکید دارد: «رئیس ناحیه مقدسه اسلام در هر عصری باید مجتهد عادل بوده باشد، به تصدیق اعلیٰ خبره». (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۱۶۱). وی در یکی از نوشتارهای خود در باب طبقات جامعه که در ضمائم کتاب شذرات المعارف آمده است، تاکید می‌کند: «طبقه اولی، رعا^۱ اسلام و آنها قاطبه مجتهدین عدول می‌باشند که در هر کجا هستند، اینها رؤسای ناظره جامعه ناحیه مقدسه اسلامند» (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۱۷۶).

۴-۶. ملزومات تقویت حیات اقتصادی جوامع اسلامی

ملزومات استحکام اقتصادی نظام اسلامی در اندیشه آیت الله شاه آبادی مورد بررسی قرار گرفته و یافته‌ها تحت عناوین ذیل توضیح داده شده است:

۴-۶-۱. تلازم علم و عمل (قوه عاقله و عامله) در حیات اقتصادی

شاه‌آبادی در شذره ششم بر اهمیت علم بر روند استقلال تاکید می‌نماید و چنین تقابل دو گفتمان علم و جهل را ترسیم می‌نماید؛ «چون علم و جهل، ملاک استقلال و استظلال^۲ است» (شاه آبادی، ۱۳۹۴ الف: ۱۲۲ و شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۱۳۸). وی راه استقلال و رشد اقتصاد معیشتی را در علم و دانش صحیح می‌داند که با عمل و اقدام شایسته همراه باشد؛ «بدان‌که انسان علاوه بر آنکه عاشق کمال است در معاش و معاد محتاج به علم و عمل است و لذا مورد عنایت قوه عاقله و عامله شده حتی آن‌که امتناع تعیش طفل بدون علم و عمل امتصاص و ازدرد الاقلیلاً

۱. رهبری یا ولایت امر یک قوم یا جامعه.

۲. به سوی سایه رفتن

فضلاً عن التوليد و التوالد ما را ارشاد می‌فرماید به کمالات و عملیات صنایع و معلوم می‌نماید که اختلال در امر معاش از جهت فقدان کمال علم و عمل صنایع می‌باشد و معلوم است این معیشت فعلی که از رشحات معیشت دشمن است البته باقی نخواهد ماند و محکوم خواهیم شد به انعدام؛ بلکه کمال علم و عمل دشمن و قوت حیات او و تدبیر در جریان تجارتش موجب تعطیل قوای عامله و نقص در ما شده، علماً و عملاً نظیر قوت حیات ذابیح که مذبح را به آن مقام رسانیده و با وجود آن به همان حرکت تقلصی قانع است و جست و خیزی می‌نماید غافل از آنکه به اندک زمانی فانی خواهد گشت» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۲۰).

با این اوصاف، بعد از کسب علم و دانش روز و کاربردی باید کوشش نمود تا به اهداف اقتصاد اسلامی دست یابیم و از طریق پیوند وثیق علم (دانش بومی و کاربردی) و عمل (تلاش صادقانه و با هدف رشد اقتصاد مملکت) باید در راه رستگاری اقتصادی و رشد معیشت مردم گام برداشت. لاجرم، امت اسلامی باید قوه عاقله و عامله خود را در مسیر آبادانی و پیشرفت تولیدات ملی به کار بگیرد.

۶-۴-۲. توجه به حاجت و نیازهای جمعی؛ به مثابه قطب نمای تولیدات داخلی

یکی از موضوعاتی که در نظام اقتصادی اسلام حائز اهمیت می‌باشد، توجه به نیازهای ثابت و متغیر انسان‌ها بوده و حاکمان باید حاجت‌ها و نیازهای ضروری شهروندان را مورد توجه قرار دهند و درصدد رفع آنها برآیند (میرمعزی، ۱۳۸۸ الف: ۱۱۴/۲-۱۰۷). در همین راستا، یکی از مباحث مهم اقتصادی در اندیشه آیت الله شاه آبادی، مبحث حاجت می‌باشد؛ به این معنا که روندهای اقتصادی در راستای برون‌رفت از نیاز جامعه طراحی می‌شوند و بهترین الگوی اقتصادی آن است که برای برطرف کردن نیاز اجتماع برنامه داشته باشد. البته ایشان مدیریت حوائج و حاجت جمعی را امری فطری می‌دانند که در سرشت حیوانات هم سرشته شده و در انسان‌ها به شکل تکامل‌یافته‌تری نمود یافته است تا جایی که انسان با بهره‌گیری از تولیدات و صنایع احداث شده مترصد رفع نیازهای ملی هستند. با این اوصاف، «بدان‌که انسان چون حس حاجت می‌کند در صدد موجبات رفع آن برآید و تمام تنظیمات عالم و صنایع مستحدثه

خصوصاً از خارجه که محیرالقول ایرانی‌هاست از روی حس حاجت بوده و خواهد بود بلکه حیوانات چون این شعور به حاجت در آنها فی الجمله هست به مقدار آن در صدد رفع آن می‌باشند چنانچه دسته‌های طیور و گله‌های وحوش در زمستان از سردسیر به گرمسیر و در تابستان به عکس زمستان و هکذا قراول‌های آهوان و انتظامات زنبور عسل و غیرهما دلیل حس حاجت است در آنها» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۲۰). وی به حدیثی از امیرالمومنین اشاره می‌کند که ایشان از قول پیامبر تاکید داشته‌اند یکی از حقوق مسلمان در برابر برادر مسلمانش این است که «نیازمندی‌اش را برآورده کند» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۱۰۲). بنابراین، صنعت‌گران، کشاورزان، تولیدکنندگان البسه و سایر عوامل تولید اقتصادی باید توجه داشته باشند که نیاز اصلی جامعه اسلامی چیست و در صدد تولید کالاهایی باشند که به نحو مطلوب این نیازها و احتیاجات ضروری را برطرف سازد. پس، نیاز حقیقی و راستین مردم به مثابه قطب‌نمای تولیدکنندگان است و بهترین تولیدکننده، کسی است که در مرحله اول، حاجات و ضروریات مسلمین را شناسایی نماید و با عوامل حلال به تولید حسنه و طیب بپردازد.

۶-۴-۳. تدبیر در مصالح جمعی؛ تقدم امر اجتماعی بر تدبیر منزل در سیاست اقتصادی

امر اقتصادی و سیاسی ناظر بر تدبیر در راستای مصالح جمعی است و می‌توان «تدبیر مصالح جمعی در اقتصاد کلان» را به مثابه هسته اصلی الگوی اقتصادی آیت الله شاه آبادی در نظر گرفت. ایشان بر جنبه‌های عمومی سیاست‌های اقتصادی تاکید می‌نمایند و اعتقاد دارند که باید مصالح جمعی در صورت تزامن با مصالح فردی مورد تاکید قرار گیرد. وی در شذره دوم با عنوان «سیاسات الاسلام فی ترویج الاحکام» اذعان می‌کند که وظیفه حکومت، «تدبیر در جریان مصالح نوعیه^۱ و منع از تحقق مفساد آنها» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۱۳) می‌باشد. وی، بی‌تدبیری

^۱ هرگاه دو حکم لازم‌الاتباع شرعی در یک مقام با هم جمع شوند، با هم برخورد کنند و در مقام تزامن قرار گیرند به طوری که قدرت اعمال و انجام دادن هر دو حکم شرعی را نداشته باشیم، به حکم عقل می‌بایست امر اهم را انجام دهیم. در این باره، علاوه بر اینکه عقل و اجماع بر آن صحه می‌گذارد، روایتی از پیامبر نقل شده است که فرمودند: «إذا اجتمعت حرمتان طرحت الصغرى للكبرى: هرگاه دو امر محترم در یک مورد جمع شوند، می‌بایست امر کوچکتر را برای امر بزرگتر رها کرد.» اقوا بودن مصلحت در امور اجتماعی، سیاسی و حکومتی،

مسلمین در امور معیشتی و تولیدات ضروری جامعه را یکی از عوامل خسران اقتصاد می‌دانند و چنین توضیح می‌دهند؛ «العجب کل العجب! مسلمین که خود را محتاج به دو علم و دو عمل می‌دانند در آبادی ملک و ملکوت چه شده که خود را مصداق خسرالدنیا و الاخره نموده‌اند و زندگانی اساسی خود را از دست داده و از خواب غفلت بیدار نمی‌شوند که فکری برای زندگانی واپسین نمایند» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۲۳-۲۲). لاجرم، تدبیر مصالح جمعی در حوزه اقتصاد اسلامی نیازمند بیداری و رشد فکری مسلمین است و تا زمانی که آحاد جامعه از غفلت‌های اقتصادی خود نسبت به روندهای موجود در تولید، توزیع و مصرف نیز آگاهی نیابند، سعادت و آبادانی دنیوی و اخروی را از دست خواهند داد و در نقطه مقابل آنها، کشورهای غیرمسلمان به دلیل افزایش رشد و آگاهی مردم به سمت و سوی آبادانی مادی گام برمی‌دارند که البته رفاه‌گرایی کشورهای غربی از دیدگاه ایشان، فانی و تمام شدنی است. در نهایت این که، توجه به مصالح جمعی و منافع ملی از مسائلی است که در فعالیت‌های اقتصادی‌ایی نظیر تولید ملی باید مورد توجه قرار گیرد زیرا بی‌توجهی به مصلحت اجتماع منجر به رشد مفساد اقتصادی و اجتماعی می‌شود.

۴-۴-۶. سازمان دادن تخصص‌های مختلف مورد نیاز جامعه (فتح باب معاونات و اجتماعات برای رفع احتیاجات)

رفع نیازهای اقتصادی مسلمین و امر تولید کالاهای اساسی در مملکت اسلامی صرفاً با طیف محدودی از افراد متخصص امکان‌پذیر نیست بلکه مجموعه از تولیدکنندگان و کارگزاران اقتصادی با تخصص‌های متنوع برای پیشرفت اقتصادی لازم است. از این رو، «چون معلوم است رفع این احتیاجات علماً و عملاً در عهده یک‌نفر بشر نخواهد بود ولو یک‌نفر عالم به

کاری است دشوار که فقط از عهده فقیه کارشناس برمی‌آید. در تراحم مصالح نوعیه با شخصیه، مصالح نوعیه تقدم دارد. در دل این قاعده یک قاعده عقلی دیگری به نام «دفع افسد به فاسد» یا «اصل خیر الشریین» نیز مطرح می‌شود. در تراحم، چه در انتخاب اهم و مهم و چه در انتخاب افسد و فاسد، مکلف باید؛ اولاً، حتماً به یکی از آن دو عمل کند. ثانیاً، انجام آن یک امر، انجام ندادن دیگری را در پی دارد. پس، هیچ امکانی برای انجام هر دو حکم نیست. (سلیمی، ۱۳۷۹: ۶)

صنعت نجاری و بنایی و ساعت سازی و خیاطی بوده باشد البته نتوانند قیام و اقدام به عملیات آنها بنمایند و لامحاله از روی همان حس احتیاج تشکیل اجتماعات و معاونات داده و بدهد تا معاوضات بین اعمال واقع شود و هر یک قیام به حاجتی از حوائج بنمایند و بدین واسطه که حس احتیاج موجب فتح باب معاونات و اجتماعات است می گویند انسان مدنی الطبع است» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۲۵). چنین بینشی نشان می دهد که برای رشد اقتصادی، نیاز به سازماندهی ساختار اقتصاد ملی است و به صورت انفرادی نمی توان در مسیر پیشرفت و آبادانی کشور گام برداشت بلکه خصلت مدنی الطبع بودن انسان تاکید دارد که ممالک اسلامی باید به صورت جمعی در مسیر اهداف متعالی گام بردارند.

بنابراین، تمدن های بشری مترصد قیام برای برون رفت از حاجت و نیازها هستند و مسلمین باید با کسب تخصص های مختلف، نیاز مومنین را برطرف نمایند. همین موضوع منجر به شکل گیری نهادهای حکومتی مختلف می شود که البته نیازمند همیاری و وفاق اجتماعی برای تامین نیازهای اساسی می باشد. به قول شاه آبادی؛ «حس تمدن انسانی مقتضی قیام به حاجتی است در مقابل اقدام دیگری به حاجت او؛ مثل آنکه نجاری در مقابل بنایی و غیرها واقع شود اما حس تدین که به واسطه زحمات انبیاء علیهم السلام در بشر ایجاد شده مقتضی قیام به حاجت برادر است ولو حاجتی در مقابل آن نبوده باشد و لذا ناموس عون بر قائمه همت عالیه انسانیت مستقر گردیده و حس و ترغیب به آن در شریعت مطهره فوق حد احصاء است و معصوم (ع) در شرائط اخوت می فرماید «ان لایمنعک شیئ تناله بقدرته» یعنی باید برادر چیزی را که مقدر اوست از تو منع ننماید به اینکه تو را در امور بقدر مقدر یداً و لساناً و مالاً و قدماً و قلماً و غیرها اعانت نماید و البته این صفت صاحبان همت عالیه ظهور کند.» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۲۵) از این رو، کارگزاران و تولیدکنندگان باید دستاوردهای خود را به جامعه ارزانی دارند و از کمک به هموعان خویش خودداری نورزند بلکه مساعدت همگانی و یاری رساندن به نیازمندان را سرلوحه خویش قرار دهند. چنین موضوعی نیازمند احداث نهادهای مختلف اقتصادی در بخش های مختلف تولیدی (صنعت و معدن، کشاورزی، تجارت تولیدات، مالی و...) است.

۶-۴-۵. الگوی اقتصادی مبتنی بر مقتضیات بومی و دینی

جوامع بشری بدون علم و عمل پابرجا نخواهند ماند و برای رستگاری و فلاح اقتصادی، علمی متناسب با نیازهای ملی و منطبق با موازین دینی لازم است و همانگونه که آیت الله شاه آبادی تاکید می‌نماید؛ «چون یافتی زندگانی مُلکی امدی (موقت) اداره نشود بدون علم و عمل، البته خواهی فهمید زندگانی عالم آخرت که ابدی است بدون علم و عمل اداره نشود و لذا فرمود: قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ^۱. ای العالمون العالمون. علم و عملی که موجب فلاح و رستگاری آن عالم است باید مناسب همان عالم بوده باشد که معرفت و شناختن مبدا و معاد است والا دانستن امور دایره فانیه، فلاح را نشاید چنانچه اعمالش باید به‌دستور عالم به‌مناسبات اعمال با آن عالم بوده باشد تا از اعمال صالحه، جنت قصور و لحم طیور و شراب طهور و زواج حوریه پدیدار و سطحه ساده ملکوت علیا آباد شود و از ترک معاصی و حفظ میل و اشتها باعث التذاذ با آنها گردد وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْأَعْيُنُ وَأَنْتُمْ فِيهَا خَالِدُونَ^۲ که بدون این دو امر عالم آخرت منظم نخواهد گشت» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۲۲-۲۱). وی در معرفه ۱۵ شذره اول کتاب خویش تاکید می‌نماید که علم اقتصاد و الگوی پیشرفتی مورد توجه ممالک اسلامی خواهد بود که مبتنی بر نیاز و شرایط داخلی آن جامع باشد و الگوی صحیح اقتصادی، برآمده از شرایط، نیاز، توانمندی و دارایی‌های آن جامعه است. در عین حال، الگوی اقتصادی باید برآمده از احکام و دستورات دین مقدس باشد تا در پیوند با شرایط داخلی، زمینه‌های تعالی و آبادانی ممالک اسلامی را فراهم نماید. از این رو، الگوی اقتصادی آیت الله شاه آبادی مبتنی بر امر ملی و دینی می‌باشد.

۶-۴-۶. توسعه فرهنگ اقتصادی (تبلیغ)

فتح باب کتاب شذرات المعارف با آسیب شناسی مملکت‌های اسلامی است و یکی از مهمترین علت‌های مبتلا شدن جوامع اسلامی به امراض مزمنه و مهلکه، ترک تبلیغات معرفی

^۱. آیه ۱ و ۲ سوره مبارکه مومنون.

^۲. آیه ۷۱ سوره مبارکه زخرف.

شده است (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۴). از این رو، تبلیغ کارهای نیک در جامعه مسلمین باعث رشد فضائل نیک در جامعه می‌شود و از بروز پلیدی‌ها جلوگیری می‌نماید. بی‌توجهی به ترویج و توسعه افکار اسلامی منجر به ضعف و انحطاط جامعه اسلامی و رشد فساد در بخش‌های مختلف آن شده است که هیچ ثمره‌ایی جز خرابی و نابسامانی نداشته است. از این رو، رشد کارهای ضداخلاقی و گناهان کبیری به دلیل بی‌توجهی به تبلیغ ارزش‌های دینی، منجر به بیگانگی از معارف و حقایق آن در جامعه بیمار می‌شود و همین امر، فرصت کافی را برای تبلیغات دشمنان اسلام فراهم می‌آورد (شاه‌آبادی، ۱۳۸۷: ۲۸-۲۷). این تبلیغ می‌تواند در حوزه احکام فردی یا اجتماعی باشد و قاعدتاً تبلیغات احکام اقتصادی اسلام یکی از راه‌های ایمن-سازي اقتصاد ممالک اسلامی و دوری از منکرات اقتصادی به مثابه عوامل نابودکننده استقلال و عزت امت اسلامی نیز خواهد بود. علاوه بر تبلیغ احکام و ارزش‌های اخلاقی، فرهنگ‌سازی در زمینه امور معیشتی و اقتصادی ممالک اسلامی امری ضروری است.

تاکید بر «سیاست ترویج البسه و اقمشه‌اسلامی و مملکتی» گواهی بر اهمیت فرهنگ‌سازی، تبلیغ و توسعه فرهنگ اقتصادی در جامعه اسلامی برای کسب اقتدار و استقلال اقتصادی است. ایشان در بحث «خیط اخوت» به مسئله مصرف عمومی مردم از تولیدات داخلی اشاره می‌نمایند و بر روی «ایجاد شرکت از روی قواعد علمیه برای ترقی تجارت مشروعه و صناعت و زراعت و ترویج البسه و اقمشه مصنوعه اسلامی و مملکتی» (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۹) تاکید ویژه‌ای می‌نمایند. به نظر می‌رسد ایشان علاوه بر تأکید بر تولیدات داخلی، اعتقاد فراوانی بر تبلیغ و ترویج محصولات داخلی و مملکتی برای گسترش مصارف ملی دارند و چنین راهبردی برای برون رفت جامعه از آسیب‌های مصرف تولیدات خارجی در کالاهای غیرضروری بسیار مناسب می‌باشد. در همین راستا، یکی از راه‌های برون‌رفت از رذیلت‌های اخلاقی در فعل و کردار شهروندان در اندیشه شاه‌آبادی، «بسط معارف و حقایق دیانت در حدود ممالک اسلام» و «استحکام روابط مذهبی» (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۷) می‌باشد. ایشان در جایی دیگر توصیه می‌نمایند؛ «اعمال صالحه و اخلاق حسنه و عقاید حقه را در میان

مردم شایع و افعال قبیحه و صفات رذیله و عقاید باطله را از آنان دور سازند» (شاه-آبادی، ۱۳۸۰: ۹-۸). چنین موضوعی نشان‌دهنده ترویج احکام اجتماعی اسلام در جامعه و مدیریت رفتارهای ناشایست اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و... از طریق توسعه فرهنگ اسلامی است. این سیاست در حوزه اقتصاد را می‌توان «اشاعه فرهنگ اسلامی در راستای اصلاح امور ناصواب اقتصادی در جامعه و رشد دادن افعال، افکار و بینش صحیح در روند تولید، توزیع و مصرف» دانست.

وی با رویکرد تاریخ اقتصادی، به روش قدرت‌های خارجی برای ترویج و تبلیغ افکار و مقاصد خود از طرق مختلف اشاره می‌نماید (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۴۳) که برای ادامه حیات ممالک اسلامی خطرناک می‌باشد و به همین منظور، بر ترویج و تبلیغ احکام و سیاست‌های اسلامی در شئون مختلف اجتماع تاکید دارند. اهمیت تبلیغ احکام اسلامی در زمینه اقتصاد، سیاست و اجتماع به حدی بوده است که ایشان در بخش دو کتاب شذرات المعارف به موضوع ترویج احکام اسلامی پرداخته اند. یکی از راهکارهای وی برای ترویج احکام اسلامی در بدنه نظام اجتماعی، «تاسیس مجله دیانتی برای ترویج مقاصد، افکار و افعال جمعیت» (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۹) می‌باشد.

۶-۴-۷. رفتار حمایت گرایانه مردم از کالای ملی

نکبت و نقیمت دانستن مصرف کالاهای خارجی (امتنعه کفار) یکی از تأکیدات شاه آبادی می‌باشد و معتقد است؛ مردم باید نسبت به امتعه داخلی خود غیرت داشته باشند و از مصرف کالاهای غیرضروری خارجی بپرهیزند. از این رو، تقویت روحیه مصرف کالاهای داخلی باید در جامعه تزریق شود؛ «بی حسی را به حس و بی غیرتی را به غیرت و آیه شریفه «جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ»^۱ و آیه شریفه «وَأَقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ»^۲ را به موقع اجرا گذارده و کفار را در امتعه آنها کشته و به ترک مخالطه و مراوده بر آنها خشم نماییم» (شاه آبادی، ۱۳۸۰:

۱. آیه ۷۳ سوره مبارک توبه.

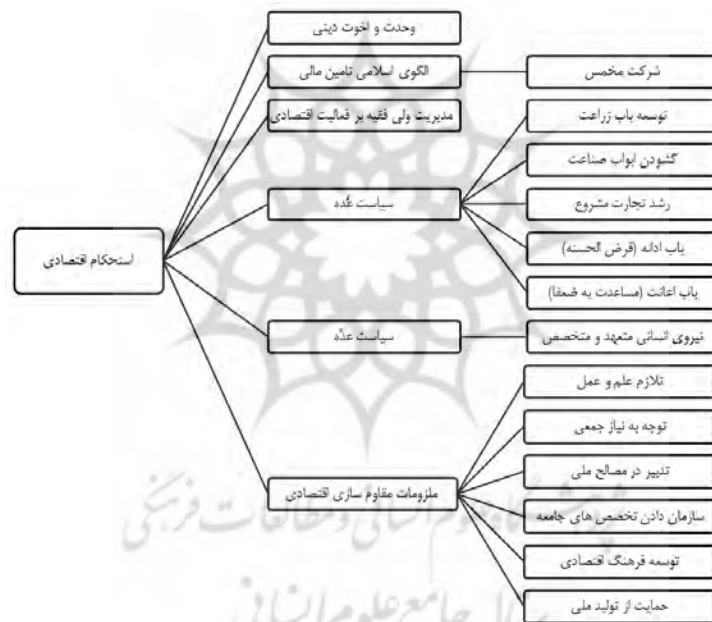
۲. آیه ۸۹ سوره مبارکه نساء.

۲۱). البته مصرف کالاهای داخلی هم باید مبتین بر میانه‌وری و مصرف مقتصدانه باشد؛ «اقتصاد در امر معیشت و ترک قیود مضره که اهم مقاصد اسلام است» (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۹).

۷. نتیجه‌گیری

مقاله حاضر تلاشی در راستای شناسایی راهبردهای استحکام بخشی نظام اقتصادی در اندیشه آیت الله محمدعلی شاه آبادی بوده و یافته‌ها نشان می‌دهند؛ ایشان بعد از آسیب شناسی اقتصادی، راهبردهایی برای برون رفت جامعه و نظام سیاسی اسلام از مشکلات اقتصادی در سطح خرد و کلان ارائه می‌دهند. در اندیشه آیت الله شاه آبادی، نظام اقتصادی برای تعالی نیازمند توجه به دو سیاست است که در کتاب «شذرات المعارف» از آن به عنوان سیاست عده و عده یاد می‌کند. براین اساس، تعالی اقتصادی به نیروی انسانی و جمعیت نیاز دارد و در حوزه سیاست عده نیز ایشان سیاست‌های؛ توسعه باب زراعت (تولید در بخش کشاورزی)، گشودن ابواب صناعت (تولید در بخش صنعت)، رشد تجارت مشروع (صادرات تولیدات ملی)، باب ادانه (تاسیس صندوق‌های قرض الحسنه) و باب اعانت و مساعدت نمودن ضعفاء را مورد تاکید قرار می‌دهند که توجه به این ابعاد، تقویت کننده تولید ملی و بی‌نیازی از محصولات وارداتی می‌باشد. سیاست عده و عده عامل تقویت جنبه‌های استقلال اقتصادی و ارتقاء امنیت اقتصادی در حکومت اسلامی است. از منظر آیت الله شاه آبادی، دستور اقتصاد اسلامی برای اجرای مقاصد اقتصادی نیز وحدت و اخوت دینی بوده و با اتحاد و همدلی و به تعبیر آیت الله شاه آبادی، اخوت دینی می‌تواند راهگشای گره‌های سیاسی، اقتصادی و اجتماعی باشد و انسجام، از بین برنده تهدیدات و چالش‌های درونی و بیرونی نظام اقتصادی و سیاسی است. الگوی اسلامی تامین مالی در اقتصاد ممالک اسلامی از منظر ایشان، تاسیس ساختارهای مالی اسلامی نظیر شرکت مخمس می‌باشد که برای تقویت این شرکت‌ها لازم است مدیریت و نظارت رئیس ناحیه مقدسه اسلام (ولی فقیه) بر فعالیت‌های اقتصادی تداوم داشته باشد. به هر روی، ملزومات استحکام اقتصادی در نظام سیاسی اسلام عبارت از؛ تلازم علم و عمل (قوه عاقله و عامله) در حیات اقتصادی، توجه به حاجت و نیازهای جمعی به مثابه

قطب نمای تولیدات داخلی، تدبیر در مصالح جمعی (تقدم امر اجتماعی بر تدبیر منزل در سیاست اقتصادی)، سازمان دادن تخصص‌های مختلف مورد نیاز جامعه (فتح باب معاونات و اجتماعات برای رفع احتیاجات)، الگوی اقتصادی مبتنی بر مقتضیات بومی و دینی، توسعه فرهنگ اقتصادی (تبلیغ)، رفتار حمایت‌گرایانه مردم از کالای ملی. شاه‌آبادی تاکید دارد با تکیه بر ظرفیت و توان داخلی می‌توان در حوزه اقتصادی به ثبات و خودکفایی دست یافت و در عین حال، از وابستگی به تولیدات خارجی کاست. برای این منظور، کسب علم و دانش روز، پشتکار جمعی و مدیریت صحیح در فرایند تولید اقتصادی لازم و بایسته است.

نمودار ۱: الگوی راهبردهای استحکام اقتصادی از منظر آیت الله شاه‌آبادی (یافته‌های نگارندگان)

منابع

۱. ابوطالبی، مهدی (۱۳۹۲). «نقش علمای شیعه در حمایت از تولید ملی و کار و سرمایه‌ایرانی»، تاریخ در آینه پژوهش، سال دهم، پاییز و زمستان، شماره ۳۵، صص ۲۶-۵.

۲. اردشیری، حسن (۱۳۸۵). «آیه‌الله شاه آبادی (ره) الگوی معنویت و تبلیغ»، ماهنامه مبلغان، آذر و دی، شماره ۸۵، صص ۷۲-۸۸.
۳. بهشتی، سیدمحمد و دیگران (۱۳۹۰). شناخت اسلام، چاپ اول، تهران: نشر روزنه.
۴. جزایری، حمید (۱۳۹۷). نقش شیعه در گسترش جامعه شناسی و اقتصاد، تحت اشراف آیت‌الله مکارم‌شیرازی، چاپ اول، قم: انتشارات امام علی (ع).
۵. جعفری، علی اکبر و سیدمحمدجواد قربی (۱۳۹۶). «ترکیب شناسی مفهوم استحکام ساخت قدرت ملی جمهوری اسلامی ایران»، پژوهش های انقلاب اسلامی، دوره ششم، پائیز، شماره ۲۲، صص ۱۰۲-۸۱.
۶. جلائیان نیا، علی اکبر؛ جعفری، قاسم؛ پوربافرانی، علی رضا و فهمیه یزدانی (۱۳۹۴). «حمایت از تولیدات ملی و قاعده نفی سبیل»، فصلنامه پژوهش های اجتماعی اسلامی، سال بیست و یکم، تابستان، شماره ۲، صص ۱۴۸-۱۲۹.
۷. رضی بهابادی، سیدمحمدرضا (۱۳۸۹). نظریه‌های اقتصادی-سیاسی آیت‌الله شاه‌آبادی (ره)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد معارف اسلامی و اقتصاد، دانشگاه امام صادق (ع).
۸. سیف، اله مراد (۱۳۹۴). رهیافت‌های اقتصادی تحکیم ساخت درونی قدرت ملی جمهوری اسلامی ایران، تهران، انتشارات دانشگاه عالی دفاع ملی.
۹. شاه آبادی، محمدعلی (۱۳۸۰). شذرات المعارف به ضمیمه رساله شرکت مخمس، چاپ اول، تهران: بنیاد علوم و اسلامی دانش پژوهان.
۱۰. شاه آبادی، محمدعلی (۱۳۹۴). فطرت عشق، شرح آیت الله فاضل گلپایگانی، چاپ سوم، تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۱۱. عفتی، قدرت الله (۱۳۸۴). «آیت الله شاه‌آبادی»، فصلنامه حضور، پائیز، شماره ۵۴، صص ۸۲-۵۹.
۱۲. قربی، سیدمحمدجواد (۱۳۹۸). «بررسی سیره نظری و عملی آیت الله محمدعلی شاه آبادی در اصلاح اقتصادی و اجتماعی»، فصلنامه مطالعات تاریخی، پائیز، شماره ۶۶، صص ۴۵-۲۶.

۱۳. قربی، سیدمحمدجواد و علی اکبر جعفری (۱۳۹۵). «منابع قدرت نرم در سیاست های کلی نظام: موردکاوی سیاست های کلی برنامه ششم توسعه جمهوری اسلامی ایران»، فصلنامه راهبرد اجتماعی فرهنگی، سال پنجم، تابستان، شماره ۱۹، صص ۴۴-۷.
۱۴. قربی، سیدمحمدجواد و غلامرضا جمشیدیها (۱۳۹۸). «تهدیدات تولید ملی در نظام سیاسی اسلام از منظر اندیشه آیت الله محمدعلی شاه آبادی(ره)»، فصلنامه مطالعات الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، سال هفتم، پاییز و زمستان، شماره ۱۴، صص ۴۰-۹.
۱۵. مجموعه نویسندگان (۱۳۸۶). حدیث عشق و فطرت: مجموعه مقالات درباره آراء حکمی آیت الله العظمی محمدعلی شاه آبادی، تهران، سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۱۶. مرتضوی، علی حیدر (۱۳۸۷). فیلسوف فطرت؛ نگاهی به احوال و افکار حکیم آیت الله العظمی محمدعلی شاه آبادی، چاپ سوم، تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۱۷. میرمعزی، سیدحسین (۱۳۸۸). نظام اقتصادی اسلام، تهران: کانون اندیشه جوان.
۱۸. نجفی، موسی (۱۳۹۱): اندیشه تحریم و خودباوری؛ تحلیل متون و اسناد تاریخی اقتصاد مقاومتی در تحولات سیاسی ایران، تهران: موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران.
۱۹. یوسفی، احمدعلی (۱۳۹۴). «تحلیل الگوی اقتصادی آیت الله شاه آبادی»، فصلنامه اقتصاد اسلامی، سال پانزدهم، بهار، شماره ۵۷، صص ۱۱۲-۸۷.
۲۰. یوسفی، احمدعلی (۱۳۹۵). اقتصاد تعاونی از منظر اسلام، چاپ دوم، تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.